

Odkaz jako jeden z projevů autonomie vůle v dědickém právu

Ondřej Frinta*

Abstrakt: Článek se zabývá institutem odkazu z pohledu uplatnění principu autonomie vůle v dědickém právu. Výklad o historickém vývoji ukazuje kořeny tohoto institutu v římském právu, jakož i přímou návaznost ABGB na právní konstrukce zavedené již v období starověku. Zahraniční exkurz dokazuje, že odkaz byl a je tradičním institutem dědického práva, který umožňuje rozšířit prostor pro uplatnění autonomie vůle zůstavitele. Dále je zkoumána úprava odkazu v současném občanském zákoníku. Jsou analyzovány jednotlivé aspekty odkazu, které souvisí s uplatněním autonomie vůle. Autor dochází k závěru, že bez možnosti zřídit odkaz by autonomie vůle zůstavitele nebyla úplná a že občanský zákoník otevírá v rámci právní úpravy odkazu velmi široký prostor zůstaviteli pro další druhy dispozic. Teprve možnost povolát vedle dědice (tedy univerzálního nástupce) také odkazovníka, který neodpovídá za dluhy zůstavitele, činí uplatnění zásady autonomie vůle v dědickém právu vskutku komplexní. Zároveň je poukázáno na skutečnost, že jiné řešení ani není možné, hlásí-li se současná koncepce občanského zákoníku k antropocentrickému pojetí soukromého práva, tj. k pojetí, jehož ústředním motivem je respekt ke svobodě jednotlivce a k jeho práním.

Klíčová slova: dědické právo, odkaz, autonomie vůle, vývoj, závěť, dovětek

„Legatum itaque est donatio quaedam defuncto relicta, ab haerede praestanda.“¹

1. Obecně

Pro soukromé právo je typický respekt k člověku jako ke (svobodnému) individu. ² Současný občanský zákoník (o. z.) z této premisy samozřejmě rovněž vychází, jiné řešení není ani možné. Vždyť na myšlence přirozených práv a z ní pramenící svobody člověka stál již hlavní inspirační zdroj současného občanského zákoníku, totiž Všeobecný občanský zákoník rakouský z roku 1811 (ABGB). ³ A za druhé, avšak v neposlední řadě, je takové řešení nevyhnutelné také z pohledu současného chápání základních lidských práv a svobod, které je v našem právním řádu vyjádřeno především v ústavním pořádku ČR. ⁴ Současný občanský zákoník je tak logicky vybudován antropocentricky a jeho hlavním a základním tématem je člověk (jako svobodný jedinec) a jeho zájmy. *„Projekcí ústavní zásady respektu k přirozenosti lidské svobody je civilistická zásada autonomie vůle. Na ni klade nový zákoník velký důraz a respektuje, že svobodně projevená soukromá vůle má pro soukromý život klíčový význam.“⁵*

* Doc. JUDr. Ondřej Frinta, Ph.D., katedra občanského práva Právnické fakulty Univerzity Karlovy, E-mail: frinta@prf.cuni.cz. Článek je výstupem z programu PROGRES Q03: *Soukromé právo a výzvy dneška*, řešeným na Právnické fakultě Univerzity Karlovy.

¹ „Odkaz je dar nařízený zemřelým, jež plní dědic.“ Institutiones Iustiniani, Lib. II., tit. XX, § I.; cit dle COOPER, T. *The Institutes of Justinian. With Notes*, 3rd edition. New-York: John S. Voorhies, Law Bookseller & Publisher, 1852, s. 154.

² ELIÁŠ, K. – ZUKLÍNOVÁ, M. *Principy a východiska nového kodexu soukromého práva*. Praha: Linde Praha, 2001, s. 13.

³ Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten Deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie, císařský patent č. 946/1811 Sb. z. s. Srov. zejména jeho § 16 a k tomu VON ZEILLER, F. E. *Commentar über das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch für die gesammten deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie. Erster Band*. Wien – Triest: Geistingers Verlagshandlung, 1811, s. 102–103.

⁴ Zejména pak srov. čl. 1 Listiny základních práv a svobod (č. 2/1993 Sb.), podle něhož jsou lidé svobodní a rovni v důstojnosti i v právech a dále srov. její čl. 2 odst. 3, podle nějž může každý činit, co není zákonem zakázáno, a nikdo nesmí být nucen činit, co zákon neukládá.

Autonomie vůle, jako svoboda otevírající každému jednotlivci široké pole pro uspořádání vlastních právních poměrů, má v oblasti majetkové tradičně tři hlavní projevy: jedná se o svobodu vlastnickou, testovací a smluvní.⁶ Tyto svobody se někdy uskutečňují na sobě nezávisle (např. cestující uzavře smlouvu o své přepravě o určitém obsahu, užívaje tak jenom své svobody smluvní), jindy spolu v konkrétním případě úzce souvisí (např. vlastník se rozhodne v rámci své vlastnické svobody svou věc zcizit, což učiní smlouvou, ohledně níž bude těžit ze svobody smluvní). Mezi svobodou testovací a svobodou vlastnickou můžeme rovněž spatřovat obdobnou úzkou souvislost. Zatímco za přispění svobody smluvní disponuje vlastník se svým vlastnictvím *inter vivos*, svoboda testovací mu umožňuje činit tak *mortis causa*.

Ve výrazu „svoboda testovací“ odráží se samozřejmě výraz „testament“, jemuž byl tradičně přisuzován význam „poslední vůle, pořízení, závěť“.⁷ V této definici jsou tak v jedno postaveny hned tři pojmy, a to (poslední) vůle, (poslední) pořízení a závěť. V důsledku tohoto obecného vymezení široká veřejnost mnohdy nerozlišuje mezi a) projevem vůle obsahujícím dispozice *mortis causa*, který na sebe může – ale nemusí – vzít podobu právního jednání, b) posledním pořízením, které je právním jednáním, jež může být trojího druhu a c) závětí, která je právě jedním z oněch tří druhů posledního pořízení, a to vedle dědické smlouvy a dovětky.⁸ Pořízení pro případ smrti jsou tedy tři, a co je důležité, všechny jsou výronem testovací svobody. Jinak řečeno: výraz testovací svoboda je třeba chápat široce, nikoliv úzce, pouze v návaznosti na závěť, tedy testament v úzkém slova smyslu. A zde konečně vystupuje účel této stati, kterým je demonstrovat, že také institut odkazu může výrazně přispět k naplnění zůstavitelovy základní autonomie, totiž disponovat svým majetkem dle libosti nejen za života, ale také pro případ své smrti.

Institut odkazu je tradičně vymezován jako „přímé poskytnutí osobě třetí posledním pořízením, pokud nejde o povolání k posloupnosti universální“.⁹ V uvedené definici jsou obsaženy tři znaky. Za prvé, odkazu je imanentní stanovení povinnosti, a to povinnosti něco přímo poskytnout. Tato povinnost stíhá osobu odkazem obtíženou. Za druhé jde o znak formální, neboť tato povinnost musí být součástí určitého právního jednání, a sice posledního pořízení (tj. závěti, dědické smlouvy či dovětky, srov. výše). A konečně třetí znak je negativní, vymezuje totiž, že ono přímé poskytnutí nemá být projevem univerzální sukcese.

Obecná charakteristika odkazu je v předchozím odstavci podána povytce obecně a jednotlivé znaky budou předmětem hlubšího zkoumání dále v textu. Definice podaná úvodem však má posloužit především k osvětlení vztahu institutu odkazu a zásady (testovací) autonomie vůle a zde právě se definice co nejobecnější jeví jako nejvhodnější. Ukazují se v ní totiž v nejobecnější míře soukromoprávní instituty, s nimiž je institut odkazu spojen,

⁵ ELIÁŠ, K. a kol. *Nový občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou a rejstříkem*. Ostrava: Sagit, 2012, s. 10.

⁶ Srov. např. DVOŘÁK, J. – ŠVESTKA, J. In: DVOŘÁK, J. – ŠVESTKA, J. – ZUKLÍNOVÁ, M. a kol. *Občanské právo hmotné. Svazek 1. Díl první: Obecná část*. 2. vydání. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2016, s. 34.

⁷ Srov. HAVRÁNEK, B. – ŠMILAUER, V. – ZÍSKAL, A. (eds). *Příruční slovník jazyka českého. Díl VI. T–vůzek*. Praha: Československá akademie věd – SPN, 1951–1953, s. 103; rovněž v současnosti je výklad prakticky stejný, srov. „poněk. zast., ob., práv. poslední vůle, závěť, poslední pořízení“, cit. dle Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. *Slovník spisovného jazyka českého* [online]. Ústav pro jazyk český, 2011 [cit. 10. 10. 2018]. Dostupné z: <<http://sjcj.ujc.cas.cz/search.php?hledaj=Hledat&heslo=testament&sti=E MPTY&where=hesla&hsubstr=no>>.

⁸ Srov. § 1491 o. z., podle něž jsou pořízením pro případ smrti závěť, dědická smlouva nebo dovětek.

⁹ Srov. ROUČEK, F. Komentář k § 647. In: ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J. (eds). *Komentář k Československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl třetí*. Praha: V. Linhart, 1936, s. 221.

či lépe, z nichž jako ze svého zdroje, vyvěrá. Nejde totiž pouze o právo dědické, s nímž je institut odkazu zejména spojován (srov. zejména druhý a třetí znak), ale jde také o rozměr obligační (srov. první znak). Z uvedené definice je zároveň zřejmé, že pokud jde o dědické právo, je institut odkazu vymezován v návaznosti na další instituty dědického práva (zejména poslední pořízení a univerzální sukcese). Z toho plyne, že institut odkazu je obtížně myslitelný bez existence institutů jiných (ve vztahu k němu institutů základních), na nichž je jeho existence vystavěna. Odkaz tedy patří k pokročilým nástrojům dědického práva, jehož účelem je postihnout ty případy, k jejichž řešení nejsou ony základní instituty samy o sobě vhodné, kde je naopak žádoucí „nadstavbové“ zapojení obligační konstrukce mezi příslušnými osobami, totiž mezi osobou odkazem obtíženou a odkazovníkem. Institut odkazu se tedy z tohoto pohledu jeví jako projev plně rozvinutého chápání dědického práva.

2. Vývoj institutu

2.1 Římské právo

Otázku, jak naložit se jměním zemřelého po jeho smrti, řešila již nejstarší lidská společnost. O právu dědickém pak můžeme mluvit od doby, kdy se vyvinula pravidla určující, jaké osoby jsou povolány převzít hodnoty zachované zde po zemřelém. V primitivnějších dobách, při jednoduchém a nekomplikovaném způsobu života, panuje princip nevyhnutelné poslušnosti členů rodiny, jako zbytek společného vlastnictví rodinného, závět není neznáma. Pozdějším dobám s rozmanitějším životem přiměřenější je princip pořizovací volnosti.¹⁰

Institut odkazu byl znám již starověkému římskému právu. Je obecně známou skutečností, že dědické právo starověkého Říma bylo na mimořádně vyspělé úrovni, takže nepřekvapí, že již v době Zákona dvanácti tabulí je institut odkazu znám a používán.¹¹ Již v tomto období se totiž ukazovala potřeba sociálně a existenčně zabezpečit osoby, které z nějakého důvodu nedědily, nebyly tedy univerzálními sukcesory v práva a povinnosti zemřelého. Jestliže se univerzální sukcese¹² nejevila ke zhojení těchto případů vhodná, nezbylo tedy, než konstruovat právní institut, který daného cíle dosáhne jinak, tj. sukcesí singulární.¹³ Tímto institutem byl právě odkaz (*legatum*). Plnil úlohu úkonu *mortis causa*, díky kterému mohl zůstavitel určitou jednotlivost vyčlenit z masy majetku, který přecházel v rámci univerzální sukcese na dědice a podřídil jej režimu sukcese singulární.¹⁴ Šlo o jednostranné právní jednání, zřízené předepsanou rozkazovací formou v testamentu (od dob principátu též v kodicilu testamentem potvrzeném), kterými zůstavitel poskytl je někomu na případ své smrti majetkový prospěch k tíži svého dědictví.¹⁵

¹⁰ Srov. TILSCH, E. *Dědické právo rakouské se stanoviska srovnávací vědy právní*. Praha: Bursík & Kohout, 1905, s. 18–19. Blíže viz též FRINTA, O. Závět (nejen) v návrhu nového OZ. *Právník*. 2008, roč. 147, č. 11, s. 1203 an.

¹¹ Srov. BARTOŠEK, M. *Encyklopedie římského práva*. 2. vydání. Praha: Academia, 1994, s. 172.

¹² Tj. všeobecné nástupnictví, které je již od dob římského práva chápáno tak, že dědic vstupuje do všech práv po zemřelém, nikoliv jen do panství nad jednotlivými věcmi: „*Heres in omne ius mortui, non tantum singularum rerum dominium succedit.*“ D 29, 2, 37. Pomponius 5 ad sab. Dostupné např. z: <<http://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest29.shtml>> [cit. 10. 10. 2018].

¹³ Srov. např. SOMMER, O. *Učebnice soukromého práva římského. Díl II. Právo majetkové*. 2. vydání. Praha: 1946, Všeherd, s. 261–262.

¹⁴ Srov. REBRO, K. – BLAHO, P. *Římské právo*. 3. vydání. Bratislava – Trnava: Právníká fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2003, s. 446.

¹⁵ BOHÁČEK, M. *Nástin přednášek o soukromém právu římském II. Právo obligační. Právo dědické*. Praha: nákladem vlastním, 1946, s. 175.

Pro větší přehlednost lze zhuštěnou definici rozložit na jednotlivé pojmové znaky:

- 1) Jedná se o sukcesi singulární, tj. o režim odlišný od sukcese univerzální.¹⁶
- 2) Odkaz zatěžuje dědictví (*delibatio hereditatis*), nemůže jej tedy přesahovat.
- 3) Účelem odkazu je obmyšlení odkazovníka (legatář, *legatarius*, též poctěný, *honoratus*), nikoliv potrestání (*poenae nomine relictum*) dědice odkazem obtíženého (*oneratus*).
- 4) Odkaz je jednání bezplatné (*donatio testamento relicta*), které přináší obmyšlenému určitý majetkový prospěch.

Odkazy, které by se těmito základním znakům protivily (např. nepřinášely majetkový prospěch, sledovaly pouze potrestání dědice atd.), byly neplatné.¹⁷

Zároveň se rozeznávaly různé druhy odkazu. *Legatum per vindicationem* bylo možno zřídit pouze ohledně těch věcí, které měl zůstavitel v kviritském vlastnictví (a to jak v době zřízení odkazu, tak v době smrti). V okamžiku, kdy dědic nabyl dědictví, nabýval *eo ipso* odkazovník k věcem mu odkázaným vlastnického práva přímo *ex iure Quiritium*. Postavení odkazovníka tak bylo mimořádně silné – jako vlastník *ex iure Quiritium* byl proti komukoliv chráněn mocným nástrojem, který představovala vindikační žaloba.

Legatum per damnationem liší se od prvně uvedeného v tom smyslu, že zde nevzniká odkazovníku přímo kviritské vlastnictví. Je tomu tak proto, že v případě tohoto druhu odkazu se dědici ukládá určitá povinnost spočívající typicky v nějakém *facere* (konání) či *dare* (dání). Odkazovníku zde nesvědčí vindikační žaloba, nýbrž nárok obligační. To se může jevit jako určitá nevýhoda, jako oslabení pozice odkazovníka, kterému nesvědčí vindikační žaloba, ale „pouhá“ *actio ex testamento (stricti iudicii)*. Tato nevýhoda je ovšem vyvážena skutečností, že předmětem tohoto druhu odkazu mohlo být vše, co mohlo být předmětem platné obligace (hmotné věci zůstavitele, dědice, třetích osob i věci dosud neexistující, pohledávky či jiné nehmotné věci, jednání atd.). Předmět tohoto druhu odkazu byl tedy podstatně širší. To lze nepochybně považovat za výhodu oproti prvně uvedenému druhu odkazu, což platí zvláště z pohledu zde sledované autonomie vůle – zůstaviteli se dostává daleko větší prostor pro možné dispozice *mortis causa* než v případě legátu vindikačního.

Dalším druhem bylo *legatum sinedi modo*. Shoda s odkazem damnačním spočívala v tom, že i v tomto případě se jednalo o obligační povinnost dědicovu. Rozdíl však spočíval v obsahu povinnosti. Nešlo totiž o povinnost k *facere* či *dare*, nýbrž k *pati*, tedy ke strpění. Dědic odkázanou věc na odkazovníka nepřeváděl (jako u odkazu damnačního), byl pouze povinen strpět, aby si ji odkazovník sám vzal. Tím tedy odpadá požadavek na formální převod, zároveň se tím však zužuje okruh věcí, které je možno tímto druhem odkazu odkázat (musí tu jít o věci, které má v době smrti zůstavitel či dědic ve svém majetku).¹⁸

¹⁶ Zde je třeba pro úplnost upozornit, že později již není odkaz chápán jako projev sukcese singulární, a to s odůvodněním, že „nejen odkazovník není bezprostředním nástupcem zůstavitelovým (takže bychom mohli mluvit nanejvýše o singulární sukcesi po dědici, nikoli po zůstaviteli), nýbrž nabývá jen obligačního nároku proti obtížené osobě na věci, které ani nemusí býti součástí pozůstalosti (např. odkaz *facere* nebo *legatum liberationis* nezakládá posloupnost)“. Citováno dle ROUČEK, F. Komentář k § 535. In: ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J. (eds). *Komentář k Československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl třetí*. Praha: V. Linhart, 1936, s. 23.

¹⁷ K pojmovým znakům v podrobnostech srov. SOMMER, O. *Učebnice soukromého práva římského. Díl II. Právo majetkové*. 2. vydání. Praha: Všeherd, 1946, s. 313 an.

¹⁸ BOHÁČEK, M. *Nástin přednášek o soukromém právu římském II. Právo obligační. Právo dědické*. Praha: nákladem vlastním, 1946, s. 175 an.

Posledním typem odkazu bylo *legatum per praeceptionem*. Nazírání na tento typ odkazu se lišilo podle jednotlivých myšlenkových směrů. Výraz „*praecipuum*“ chápali Sabiniáni jako „*praecipuum sumito*“, tedy volně řečeno „vezmi nejdříve“. Podle jejich názoru měl být tento typ odkazu užíván v situacích, kdy měl být vedle dědictví zanechán některému z dědiců ještě zvláštní majetkový odkaz (*praecipuum*). Předmětem odkazu tak mohla být pouze věc náležející zůstaviteli a dědic (a zároveň odkazovník) se jí mohl domáhat žalobou při rozdělení pozůstalosti (*actio familiae erciscundae*). Naproti tomu Proculiáni tento typ odkazu posuzovali jako odkaz vindikační a zastávali názor, že není omezen pouze na osoby, které jsou zároveň dědici, nýbrž že je možno takto odkázat i osobě, která dědicem není (*extraneus*).¹⁹

Z uvedeného přehledu plyne, že nejširší prostor pro uplatnění autonomie vůle zůstavitele poskytoval legát damnační, když nebyl omezen pouze na věci v kviritském vlastnictví (jak tomu bylo u legátu vindikačního) a mohl znít také na *facere*. Rovněž *legatum sinedi modo* jeví se ve srovnání s legátem damnačním z pohledu autonomie vůle jako omezenější, když je limitován pouze na věci, které má v době smrti zůstavitel či dědic ve svém majetku. Konečně *legatum per praeceptionem*, je-li chápán pohledem Sabiniánů, rozšiřuje je volnost zůstavitele v tom směru, že umožňuje učinit jednu a tutéž osobu jak dědicem, tak i odkazovníkem. Je-li ovšem tento typ legátu chápán pohledem Proculiánů, pak o něm platí vlastně totéž, co bylo zde uvedeno o legátu vindikačním.

Institut odkazu byl ovšem výdobytkem *ius civile*. Tam, kde nebylo možno podle *ius civile* pořídit platný odkaz, používalo se neformální prosby. Tato prosba nebyla formulována pomocí slov s právním významem (*civilia verba*), nýbrž formou žádosti, prosby (*precativa*). Jednání mohlo mít formu ústní i písemnou (typicky dopis). Původně byla taková prosba závazná pouze morálně, nikoliv však právně. Obsahem prosby byl – stejně jako u *legata* – závazek, aby dědic určitou věc převedl na třetí osobu. Právní závaznosti se tomuto typu odkazu dostalo za císaře Augusta. Nejprve šlo o poskytnutí pomoci při vynucení v jednotlivých případech, později se ochrana poskytovala již obecně. Tento typ odkazu se nazýval *fideikomis* (*fideicommissum*).²⁰ Neformálnost, respektive větší svoboda, která byla od počátku s *fideikomisem* spojena,²¹ poskytovala pro uplatnění autonomie vůle další prostor.

Již v době Zákona dvanácti desek se uplatňovala mimořádně široká obecná svoboda testátorovy vůle, jak naložit se svým majetkem pro případ smrti.²² V souvislosti s již tehdy oblíbeným používáním odkazů tak mnohdy docházelo k případům, kdy byl celý zanechaný majetek vyčerpán odkazy a dědicům se již ničeho nedostalo. Proto se postupně začala uplatňovat opatření, která by měla tomuto neblahému stavu zabránit. První opatření přinesl *Lex Furia* (2. stol. př. n. l.), nedovolující zůstaviteli darovat pro případ smrti nebo odkázat (odkazem) více než jeden tisíc assů ve prospěch jedné osoby. V roce 169 př. n. l. stanovil *Lex Voconia*, že odkazy nesmí převýšit hodnotu dědického podílu. Řešení, které

¹⁹ LONG, G. Legatum. In: SMITH, W. A *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. London: John Murray, 1875, s. 676. Dostupné z: <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA*/Legatum.html> [cit. 10. 10. 2018].

²⁰ V podrobnostech a především k rozdílu mezi legátem a *fideikomisem* viz SOMMER, O. *Učebnice soukromého práva římského. Díl II. Právo majetkové*. 2. vydání. Praha: Všeherd, 1946, s. 319 an.

²¹ MAYER, M. S. *Die Lehre von den Legaten und Fideicommissen. Erste Abtheilung. Die Einleitung und die Form der Anordnung*. Tübingen: Verlag der H. Laupp'schen Buchhandlung, 1854, s. 2.

²² Srov. *Lex Duodecim tabularum*, tabula 5, 3: „*Uti legassit super pecunia tutelave suae rei, ita ius esto.*“ Tj. „Jak kdo ustanovil o svém majetku nebo o poručení nad svým hospodářstvím, tak budiž po právu.“ Citováno dle SKŘEJPEK, M. *Prameny římského práva. Fontes iuris romani*. 2. vydání. Praha: LexisNexis CZ, 2004, s. 34–35.

bylo neúčinnější a omezilo obcházení zákona, nakonec přinesl až *Lex Falcidia* (40 př. n. l.). Tento zákon stanovil dodnes známou „falcidiánskou kvartu“ (*quarta Falcidia*). Tato část – tedy čtvrtina – musela v dědictví zůstat a zůstavitel ji nemohl odkazy zatížit.²³ V roce 75 n. l. bylo toto pravidlo vztaženo také na fideikomisy (*senatus consultum Pegasianum*).²⁴

Vzhledem k omezenému rozsahu této statě zůstaly ještě další otázky, související s odkazem v římském právu, stranou.²⁵ Avšak i přes omezený rozsah bylo ukázáno, že úprava institutu odkazu (v širokém slova smyslu, počítaje v to *legatum* i *fideicommissum*) byla v římském právu mimořádně propracovaná a mimořádně podrobná. Již na základě rozboru římského práva lze uvést některé závěry, které ukazují vzájemný vztah mezi institutem odkazu a autonomií vůle, jako vůdčí zásady soukromého práva. Předně se ukazuje vzájemná podmíněnost uplatnění zásady autonomie vůle a dědického práva vůbec. Tam, kde by nebylo dědického práva, nebylo by ani prostoru pro uplatnění autonomie vůle. Teprve v rámci ustanovení dědického práva lze pro uplatnění autonomie vůle určitý prostor vymezit. Nejen tedy, že institut odkazu není myslitelný bez uplatnění zásady autonomie vůle v dědickém právu, institut odkazu představuje zároveň její další – a to zásadní – rozšíření. Možnost uplatnění autonomie vůle zůstavitele v rámci ovlivnění osudu jeho majetku po smrti je tu násobena. Nejen, že je zůstaviteli volno, zda určitou osobu ustanoví svým univerzálním nástupcem, může nad to tuto osobu zavázat k tomu, aby určité jednotlivosti vydala osobě třetí. Autonomie vůle se zde tedy projevuje mimořádně silně, hned v několika aspektech: 1) určení, kdo bude univerzálním nástupcem; 2) zda bude zavázán určité jednotlivosti vydat osobám jiným; 3) o jaké kusy majetku se bude jednat; 4) jaké osoby budou z odkazu poctěny, honorovány; 5) určení, kteří dědicové a případně v jakém poměru budou odkazem obtíženi; 6) možnost zatížit odkazem i odkazovníka. Přesto není autonomie vůle bezbřehá. Institutu odkazu byla určitá omezení imanentní. Tak podle toho, jaký účel se sledoval, bylo třeba zvolit patřičný druh z výše uvedených. Další omezení autonomie testátorovy vůle přistoupila později, sledující zákonitosti „akce a reakce“. Nadužívání odkazů v důsledku znamenalo tak negativní dopady na samotné dědice, že vyvolalo potřebu téměř bezbřehou volnost zůstavitele v tomto směru přeci jen regulovat. V tomto smyslu tedy došlo na omezení zůstavitelovy vůle ohledně odkazů (respektive ohledně množství majetku, jehož se mohly odkazy týkat): celé dědictví již nebylo možno odkazy vyčerpat. Vrchol ve vývoji těchto omezení představuje čtvrtina, která nesmí být odkazy zatížena. Autonomie vůle je tu tedy omezena jednak požadavky formálními (co do volby příslušného druhu odkazu), jednak požadavky ochrany zájmů dalších osob (dědiců).

Již rozbor římského práva tedy umožňuje identifikovat hlavní aspekty vztahu mezi zásadou autonomie vůle, institutem odkazu a univerzální sukcesí.²⁶ Je zřejmé, že na jedné straně odkaz posiluje svobodu zůstavitelovu ohledně dispozic s jeho majetkem, na straně druhé však extenzivní výkon této svobody může vést až k oslabení pozice dědicovy coby univerzálního nástupce v majetek zesnulého. Je tedy zřejmé, že právní úprava musí zde vyvažovat dva protichůdné zájmy. Na straně jedné je třeba co nejvíce šetřit volnost zůstavitele, na straně druhé nelze připustit takové její používání, které v důsledku vyloučí hlavní princip práva dědického, totiž princip univerzální sukcese.

²³ BARTOŠEK, M. *Encyklopedie římského práva*. 2. vydání. Praha: Academia, 1994, s. 173.

²⁴ BOHÁČEK, M. *Nástin přednášek o soukromém právu římském II. Právo obligační. Právo dědické*. Praha: nákladem vlastním, 1946, s. 184–185 a SOMMER, O. *Učebnice soukromého práva římského. Díl II. Právo majetkové*. 2. vydání. Praha: Všeherd, 1946, s. 334.

²⁵ Především pokud jde o způsob a okamžik nabytí odkazu – to však s otázkou autonomie vůle již tak úzce nesouvisí.

²⁶ Z tohoto důvodu snad čtenář přijal s pochopením poněkud větší rozsah této části textu.

2.2 Středověk

Zásady staroslovanského práva se však od pojetí práva římského odlišovaly. Wocel ve svém pojednání²⁷ upozorňuje, že původně (v dobách nejstarších) v Čechách rodinné statky byly solidární majetností nedílných členů rodiny a zejména, že „o právu dědickém na vůli kšaftujícího založeném, o pozůstalosti, dědičném nápadu a odkazu (*legatum*) ve smyslu římského a německého práva aneb vedle ustanovení našeho občanského zákonu, nemůže zde ani řeči býti“.²⁸ Vždyť právo k dědinám příslušelo stejně všem „údu rodiny“, hlava rodu ji sice držela, spravovala a zastávala, ale právě jen jménem všech členů. Staročeské dědické právo tedy spočívalo za principu rovného práva všech k rodinnému statku.²⁹ Posloupnost testamentární se vyvinula později dle práv cizích, posloupnost zákonní zachovala i později ráz starého řádu dědického, dokud rody byly ještě v nedílnosti a pohromadě.³⁰ Za příčinu opožděného rozvoje dědického práva v Českých zemích bývá označováno odúmrtí právo panovníkovo, které se uplatňovalo nejen tam, kde zůstavitel žádné potomky neměl, ale i tam, kde šlo o potomky, jejichž dědické právo se neuznávalo (šlo zejména o dcery³¹). Při pochybných nárocích bylo třeba (v zájmu právní jistoty) sepsat závěť, jenže k té se vyžadoval předběžný souhlas panovníka. Mezi šlechtou došlo k rozvoji dědického práva (a to včetně testamentární posloupnosti) poté, co se Vladislav vzdal svých odúmrtích nároků na majetek šlechty za sebe i za budoucí české krále.³²

Teprve rozvoj testamentární posloupnosti tedy přináší instituty s ní spojené, mimo jiné také institut odkazu. Zejména lze uvést Koldínova Práva městská království českého a markrabství moravského, obsahující samostatnou pasáž *De legatis et legatariis*, tedy *O věcech kšaftem odkázaných a o kšaftovnících*.³³ Zde nacházíme institut odkazu pojatý již podle výše uvedených pravidel římského práva. Podle čl. E. LIII se kšaftovníkem „slove ten, jemuž by od kšaftujícího něco týmž kšaftem dáno a odkázáno bylo, tak aby jemu to a takové odkázání od dědice kšaftem nařízeného vydáno a vyplněno bylo“.³⁴

Nejdůležitější ustanovení jsou formulována jako příkazy, ať už dané zůstaviteli,³⁵ či jiným osobám.³⁶ Jak vysvítá z poznámky pod čarou č. 37, zvláštní pozornost byla věnována odkazům, které sledují skutky milosrdné.³⁷ Přesto lze najít ustanovení, která svým obsa-

27 WOCEL, J. E. *O staročeském dědickém právu*. Praha: tiskem Kateřiny Jeřábkové, 1861. Uvedené dílo však kromě jiného pracuje také s podvrženým textem rukopisu Zelenohorského, což sice obecně relativizuje důvěryhodnost vývodů ve Wocelově spise obsažených, avšak v této stati je pracováno pouze s vývody, které Wocel opírá o knihy Viktorina Kornelia ze Všehrd *O právech a súdiech i o dskách země České*.

28 *Ibidem*, s. 485.

29 JIČÍNSKÝ, K. *Vývoj českého právnictví v stručném nástinu s obzvláštním ohledem na jeho zdroje*. Praha: J. G. Calve, 1862, s. 179.

30 V podrobnostech srov. JIREČEK, H. *Slovanské právo v Čechách a na Moravě. Doba druhá: Od počátku XI. do konce XIII. století*. Praha: Sklad Karla Bellmanna, 1864, s. 276 an.

31 Jejich dědické právo se uznávalo teprve od Statut Konrádových, a to jen v případě, že zůstavitel neměl mužské potomky.

32 MALÝ, K. *České právo v minulosti*. Praha: Orac, 1995, s. 107 an.

33 JIREČEK, J. (red.). *Práva městská království českého a markrabství moravského spolu s krátkou jich summou od M. Pavla Krystyana z Koldína*. 5. vydání. Praha: Všehrd, 1876, s. 165.

34 *Ibidem*.

35 Srov. čl. E. LV: „Při odkazování všelijakých věcí, má vlastnosti slov od kšaftujícího šetřeno býti, aby takové odkazování ne zatmělá, ale patrná a srozumitelná byla, tak aby po smrti na žádné pochybnosti nebyla.“ Citováno dle JIREČEK, J. (red.). *Práva městská království českého a markrabství moravského spolu s krátkou jich summou od M. Pavla Krystyana z Koldína*, s. 165–166.

36 Tak v čl. E. LVIII čteme, že „Příšežní nad tím zvláštní pozor míti mají, kdyžby kšafti svými lidé dobří a Pána Boha bojíci na skutky milosrdné svá odkázání činili, aby vůle jich poslední vyplňovány byly, a těm zadosti aby se dalo.“ Citováno dle JIREČEK, J. (red.). *Práva městská království českého a markrabství moravského spolu s krátkou jich summou od M. Pavla Krystyana z Koldína*, s. 166.

37 Pro úplnost lze uvést, že tyto milosrdné skutky byly důkladně definovány v čl. E. LIX: „Záleží pak milosrdní skutkové téměř na tomto trém. I. Aneb aby odkázání takové bylo obráceno ku pomoci služebníkům církevním, kteříž by v čistotě slovem božím a svátostmi lidu božím poslúhovali. II. Aneb na školy obojího pohlaví, na vychování té mládeže, kteráž jest semeno rozpození

hem rozšiřují možnosti pro uplatnění kšaftovníkovy vůle. Tak z čl. E. LIII odst. 2 poznáváme, že kšaftovník mohl v souvislosti s odkazem určit čas, kdy má dědic odkaz oprávněnému vydat.³⁸ Z čl. F. I můžeme vyvodit, že bylo dovoleno pořídit odkaz i o věcech, o nichž kšaftovník věděl, že jsou cizí – bylo na dědici, aby tyto věci vykoupil³⁹ a také to, že bylo dovoleno odkazovat věci (plody), které se očekávaly.⁴⁰ Dále byly – pod zřejmým vlivem práva římského – upraveny rovněž fideikomisy (srov. čl. F. IV). Omezení volnosti zůstavitele pak představovaly „*děti poslušné*“, kterým se vždy mělo – třeba i jen málo – něčeho dostat, jinak však podle čl. E. XLVIII platilo, že: „*Každý měšťtín, poněvadž jest všeho statku svého pánem a mocným vládařem, může ten všecken, statek svůj dáti aneb odkázati, komužby se mu dobře vidělo, zdálo a líbilo*“.⁴¹

V rámci úpravy odkazu tedy opět vidíme značný prostor pro uplatnění autonomie vůle zůstavitele. Zároveň je však třeba dodat, že vedle ryze individualistických aspektů této svobody je zvláštní pozornost věnována – vzhledem k reáliím tehdejší doby celkem pochopitelně – značná pozornost odkazům sledujícím skutky milosrdné, tedy přesahující z čistě soukromé sféry jednotlivce do jeho širšího sociálního okolí.

2.3 Všeobecný občanský zákoník

Všeobecný občanský zákoník, který platil na našem území od roku 1811, vychází z principu respektu k projevu poslední vůle zůstavitele. Jako vůdčí zásada se uvádí, že vůle zůstavitele má být *přesně* (*genau*) naplněna.⁴² Na tuto vůdčí zásadu pak navazují dílčí principy, na nichž je v ABGB vybudován institut odkazu. Pozornost se věnuje především stanovením podmínek, které musí být splněny k tomu, aby se jednalo o odkaz platný: a) testovací způsobilost zůstavitele, b) nabývací způsobilost odkazovníka, c) platnost posledního poručení, či smlouvy, ať už z hlediska obsahu či formy.⁴³

Úprava institutu odkazu je podrobná. Základní vymezení odkazu, respektive jeho odlišení od dědictví, coby nástupnictví univerzálního, je obsaženo v § 535;⁴⁴ těžiště úpravy

a jako nějaké štípení církve i jednékaždé obce, na jejich učení, aby potomně, přijdauce k dospělému věku, užiteční a prospěšní své vlasti býti mohli. III. Aneb na lidi chudé, nuzné a v špitálních obecních obývající. Též na lidi potřebné, jako jsou řemeslníci chudí, dítek mnoho majíce, poctivě se chovající, však řemeslem svým nikterakž se uživiti nemohauce.“ Citováno dle JIREČEK, J. (red.). *Práva městská království českého a markrabství moravského spolu s krátkou jich summou od M. Pavla Krystyana z Koldína*, s. 166.

³⁸ „A má od dědice [...] hned, jakžby jedné kšaft k stvrzení přišel, vydána a vyplněno býti. Lečby od kšaftujícího jistý čas o tom vyměřen byl“. Citováno dle JIREČEK, J. (red.). *Práva městská království českého a markrabství moravského spolu s krátkou jich summou od M. Pavla Krystyana z Koldína*, s. 165.

³⁹ „Kdyby kšaftující aneb poručející, maje vědomost, že věc cizí jest, o ní kšaftoval: tehdy ten, jemuž svědčí odkázání, cenu té věci dáti musí.“ Citováno dle JIREČEK, J. (red.). *Práva městská království českého a markrabství moravského spolu s krátkou jich summou od M. Pavla Krystyana z Koldína*, s. 168.

⁴⁰ „Však věci, jichž se v naději očekává, jako obilí na dědině, hřibata z klisen, jehňata z ovcí, a jiné k nim podobné: ty se odkazovati mohau.“ Citováno dle JIREČEK, J. *Práva městská království českého a markrabství moravského spolu s krátkou jich summou od M. Pavla Krystyana z Koldína*, s. 168.

⁴¹ *Ibidem*, s. 161.

⁴² Srov. GÖNNER, T. N. von: *Zur Philosophie des positiven Privatrechts*. München: Joseph V. Finsterlin, 1827, s. 24 a 27.

⁴³ VON ZEILLER, F. E. *Commentar über das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch für die gesamten Deutschen Erbländern der Oesterreichischen Monarchie*. Zweyter Band. Zweyte Abtheilung. Wien – Triest: Geistingers Verlagshandlung, 1812, s. 581.

⁴⁴ „Je-li na někoho pamatováno nikoli takovýmto poměrným dílem celé pozůstalosti, nýbrž jen jednotlivou věcí, jednou nebo několika věcmi určitého druhu, částkou nebo právem, nazývá se to, čím je pamatováno, odkazem (legátem), i kdyby to dle hodnoty bylo největší částí pozůstalosti, a ten, komu to bylo zůstaveno, nebude posuzován jako dědic, nýbrž jen jako odkazovník (legatář).“ K tomu je třeba dodat, že odkazovník měl pouze obligační právo proti dědici či osobě, které se z pozůstalosti něčeho dostalo, tj. nestával se okamžikem smrti vlastníkem předmětu odkazu. Odkaz v ABGB tak byla vybudována na principech legátů damnačního (srov. výše).

pak spočívá v § 647 až 694. Obecná pravidla však nacházíme pouze v § 647 až 654 a 684 až 694. V ustanoveních ostatních (tj. § 655 až 683) jsou obsažena pravidla vykládací. Vzhledem k tomu, že předmětem zájmu této stati není podání uceleného popisu právní úpravy odkazu *de lege lata*, nýbrž dílčí otázka promítnutí zásady autonomie vůle v rámci institutu odkazu, zaměří se tato stať v dalším především na tuto problematiku a odhlédne od ustanovení, která s touto problematikou bezprostředně nesouvisí.

V § 535 se zásada autonomie vůle odráží potud, že institut odkazu do zákona vůbec zavádí. Zůstaviteli je tedy dána možnost institut odkazu v případě potřeby užít – to je v souladu s hlavním principem uvedeným výše, že vůle zůstavitele má být přesně naplněna. Text v § 647 se pak zabývá především podmínkami, které musí být splněny pro to, aby šlo o odkaz platný. Z tohoto hlediska se tedy jedná o omezení autonomie vůle zůstavitele, která jsou stanovena z důvodu právní jistoty (způsobilý zůstavitel, platné poslední pořízení, způsobilost odkazovníka). K formálnímu požadavku na pořízení odkazu posledním pořízením se vyslovily již rakouské soudy, a to způsobem, který akcentuje respekt k obsahu projevené vůle před požadavky formálními. V rozsudku č. 10.274 ze sbírky rozhodnutí Glaser–Unger se dočítáme, že odkaz může být platně zřízen také v zůstavitelově tržové smlouvě.⁴⁵

V ustanovení § 648 již nacházíme směrnicí, která se k uplatnění autonomie vůle zůstavitele vztahuje bezprostředně. Zůstaviteli se totiž tímto ustanovením dává možnost, aby jako odkaz určil také jednomu či více dědicům. Zůstavitel tak získává prostor k tomu, aby v případě, kdy to vyhovuje jeho vůli, osobu, která má dědit, mohl zároveň ohledně určité jednotlivosti učinit též odkazovníkem.

V § 649 je sice formulováno obecné pravidlo, že odkazy zpravidla tíží všechny dědice, a to podle poměru jejich dědických podílů, jde však o ustanovení dispozitivní. Je tedy na zůstaviteli, pokud si přeje nařídit jiné rozložení odkazů mezi dědice, aby tak svým projevem vůle učinil. Také v tom je možno spatřovat další prostor pro uplatnění zůstavitelovy autonomní vůle: je na něm, jak zátěž, představovanou odkazy, rozloží mezi jednotlivé dědice.

Z ustanovení § 651 pak vyplývají dva další aspekty, v nichž se může autonomie vůle uplatnit. Tímto aspektem je jednak způsob, jak budou určeny osoby, kterým odkaz svědčí, a jednak způsob rozdělení mezi odkazovníky za určité situace. Pokud jde o první aspekt, zmiňuje se v tomto ustanovení možnost, že odkaz je formulován tak, že se jím pamatuje nikoliv na konkrétně určené jednotlivce, nýbrž na obecně určenou skupinu osob (příbuzní, služební, chudí). Vnímáno optikou uplatnění autonomie vůle je tedy na zůstaviteli, aby podle vlastního přesvědčení určil odkazem obmyšlené osoby buď jedním, nebo druhým způsobem. V případě, že jsou obmyšlené osoby určeny jako skupina osob obecně, otevírá se zůstaviteli prostor pro další vlastní rozhodnutí. Jde o určení osoby, která posléze rozhodne, kterým z takto určených osob a co má připadnout. K tomuto rozhodnutí může totiž zůstavitel povolovat nejen dědice, ale také osobu třetí. Zjevně by se jednalo o projev důvěry ze strany zůstavitele, neboť tato osoba může konečné rozdělení ovlivnit zcela zásadním způsobem. V případě více odkázaných věcí je možnost volby provedené třetí osobou zmíněna také v § 659.

V § 652 je pak zůstaviteli umožněno užít také v rámci institutu odkazu náhradnictví, ať už obecného či svěřenského. Také to lze jistě považovat za významný prvek rozšiřující možnost uplatnění autonomie vůle.

⁴⁵ Citováno podle ROUČEK, F. Komentář k § 647. In: ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J. (eds). *Komentář k Československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl třetí*. Praha: V. Linhart, 1936, s. 221.

Ustanovení § 653 vymezuje předmět odkazu, kterým může být vše, co je v obecném obchodě, tedy věci, ale i práva, práce a jiná konání, jež mají určitou hodnotu. Předmět odkazu je tedy vymezen široce. Jediné omezení spočívá v tom, že musí jít o plnění, které má majetkovou hodnotu. Vůle zůstavitele bude respektována i tehdy, pokud odkáže věci, které sice v obecném obchodě jsou, ale odkazovník není způsobilý k jejich držbě. V takovém případě nepůjde o neplatný odkaz, nýbrž bude takovému odkazovníku vyplacena cena věci.

Zásada, že poslední vůle zůstavitele má být co možno nejpřesněji vyplněna, se odráží také v ustanovení § 655, které je výkladové. Slova užitá zůstavitelem se i při odkazech chápou ve svém obvyklém významu, ale zároveň se bere ohled na případné osobitosti zůstavitelova vyjadřování. Je totiž stanoveno, že: „Slova chápou se i při odkazech ve svém obvyklém významu, leč by se dokázalo, že zůstavitel navykl si s určitými výrazy spojovati zvláštní, sobě vlastní smysl; nebo, že by jinak odkaz neměl účinku.“ Toto ustanovení tedy sice přímo možnosti pro užití autonomie vůle zůstavitele nerozšiřuje, přesto však s ní souvisí v tom smyslu, že jeho vůle bude respektována i přes případné osobité rysy jeho vyjadřování.

Z § 656 až 658 pak vysvítá, že zůstavitel může věci odkázat buď tak, že je přesně určí, nebo tak, že uvede věci určitého druhu (např. „obrazy“).

Obecně lze uvést (a plyne to i z rozboru ustanovení, která mají přímou či nepřímou spojitost s uplatněním zásady autonomie vůle v rámci institutu odkazu), že v ABGB je institut odkazu vybudován v návaznosti na římské právo, které původně platilo jako obecné soukromé právo. Proto nepřekvapí, že v ABGB nacházíme tradiční pojetí institutu odkazu, včetně odpovídajícího prostoru pro uplatnění autonomie vůle zůstavitele. Úpravu lze hodnotit jako souladnou s její hlavní zásadou, vyřčenou na začátku této části – totiž respektu k poslední vůli zůstavitele, když z jednotlivých ustanovení může být vyvozen široký prostor pro uplatnění autonomie vůle. To je ostatně v souladu s celkovou hodnotovou orientací ABGB, který – jako moderní občanský zákoník – staví do středu svého zájmu jednotlivce a jeho osobnost (srov. již výše, byť tak samozřejmě činí pouze v míře odpovídající tehdejší sociální realitě⁴⁶). Pro úplnost je třeba dodat, že úprava institutu odkazu se tak právem jevila jako celkově vyhovující, a proto posloužila jako základ také v rámci osnovy vládního návrhu občanského zákona z roku 1937.

2.4 Občanské zákoníky z let 1950 a 1964

Občanský zákoník z roku 1950 (zákon č. 141/1950 Sb.⁴⁷) se ovšem s dosavadní koncepcí soukromého práva zcela rozešel a byl konstruován tak, aby odrážel společenskou realitu dané doby.⁴⁸ Tento zákoník nastavil obecná i konkrétní myšlenková a hodnotová schémata, která v oblasti občanského práva přetrvávala po další desetiletí. Tyto obecné rysy občanského zákoníku z roku 1950 se promítly také do úpravy dědického práva, což lze

⁴⁶ Vzpomenout lze např. nerovnoprávné postavení žen a dětí v rodině, podřízené moci otce.

⁴⁷ V textu dále také jako „obč. zák. 1950“.

⁴⁸ „Jeho celková kolektivistická (veřejnoprávní) koncepce, budovaná z třídního hlediska, vycházela ze zásad důrazu na státní vlastnictví, na priority státního plánu, jemuž byl podřízen veškerý hospodářský život, a důrazu na potlačování a postupné likvidace soukromého hospodaření. Obecná část důvodové zprávy k zákoníku z r. 1950 se v tom směru odvolává na hlavní zásady sovětského práva, jak byly vyjádřeny ve stalinské ústavě z r. 1936. Těmto hlediskům byla podřízena úprava všech institutů v novém zákoníku. Základní přístupy této koncepce byly později vzaty za základ rekonstrukce a v novém občanském zákoníku ještě prohloubeny a doplněny dalšími deformacemi.“ ELIÁŠ, K. a kol. Nový občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou a rejstříkem. Ostrava: Sagit, 2012, s. 35.

dobře demonstrovat pomocí dobové komentářové literatury: „*Vzorem právní úpravy dědického práva v občanském zákoníku bylo sovětské socialistické dědické právo. [...] Dnes spočívá sovětské dědické právo především na výnosu presidia Nejvyššího sovětu SSSR ze dne 14. března 1945. Sovětské dědické právo dává přednost dědění ze zákona, na jehož základě dědí: pozůstalý manžel, nejbližší pokrevní příbuzní (též osvojenci) a osoby neschopné práce, které zůstavitel živil aspoň po dobu jednoho roku před svou smrtí. Zákonní dědici jsou rozděleni do tří skupin. Testovací volnost zůstavitele je omezena především v zájmu neopominutelných jeho dědiců. Úplná testovací volnost se přiznává zůstaviteli jen tehdy, není-li zákonných dědiců. Sovětské dědické právo umožňuje tudíž přechod majetku zůstavitele na ty osoby, u kterých je toto nabytí odůvodněno vzhledem k jejich blízkému osobnímu a citovému vztahu k zůstaviteli. Tuto pokrokovou zásadu přijal i náš občanský zákoník, který postavil dědické právo na úplně novou základnu.*“⁴⁹

I přes uvedený odklon od tradičního pojetí dědického práva (respektive od tradičního pojetí soukromého práva vůbec) je v tomto občanském zákoníku institut odkazu obsažen. Ustanovení § 537 obč. zák. 1950 znělo: „*Byla-li někomu zůstavena peněžitá částka nebo jiná movitá věc jako odkaz, platí o odkazu a odkazovníkovi přiměřeně ustanovení o dědictví a o dědici. Odkazovník však neodpovídá za závazky zůstavitelovy, ani za náklady jeho pohřbu, byla-li odkazovníkovi zůstavena věc, jejíž cena je v poměru k ceně zanechaného majetku jen nepatrná, a jestliže souhrn odkazů nečiní více než čtvrtinu toho, co zbude ze zanechaného majetku po odečtení dluhů.*“

Z uvedeného je zřejmé, že toto pojetí institutu odkazu se s jeho tradičním chápáním zcela rozchází.⁵⁰ Projevuje se to ve dvou směrech. Jednak je režim odkazu zásadně podřízen ustanovením o dědictví a dědici, jednak je jeho režim rozdílný podle hodnoty, která byla odkazovníkovi v odkazu zanechána.

Odkaz si tedy zachovává své tradiční právní následky jen tehdy, pokud byla odkazovníkovi zůstavena věc, jejíž cena je v poměru k ceně zanechaného majetku jen nepatrná, a jestliže souhrn odkazů nečiní více než čtvrtinu toho, co zbude ze zanechaného majetku po odečtení dluhů. Tím je význam tohoto institutu značně omezen, což bylo v souladu s tehdejšími hodnotovými východisky, popsány výše. Lze se domnívat, že institut odkazu byl do občanského zákoníku 1950 zařazen zejména proto, že byl obecně silně vžitý (jak uvádí citovaná důvodová zpráva). Vzhledem k tomu, že v případě, kdy byly splněny předpoklady týkající se hodnoty jednotlivého odkazu i souhrnné hodnoty všech odkazů, měla se použít přiměřeně ustanovení o dědictví, znamenalo to, že na rozdíl od úpravy v ABGB se odkazovník stal vlastníkem předmětu odkazu okamžikem zůstavitelovy smrti.⁵¹ V tomto případě šlo tudíž o sukcesí singulární. Předobraz této úpravy tak lze spatřovat v římskoprávním odkazu vindikačním.

Z pohledu autonomie vůle tak lze konstatovat, že zůstaviteli přeci jistá její míra zůstala zachována. Měl totiž možnost se rozhodnout, že určitá osoba získá něco z pozůstalosti, a přece nebude mít postavení dědice, pokud jde o povinnost k úhradě zůstavitelových dluhů.⁵²

⁴⁹ HOLUB, R. a kol. *Komentář k občanskému zákoníku. Právo dědické*. Praha: Orbis, 1958, s. 14–15.

⁵⁰ Což nepřímou zmiňuje i důvodová zpráva k tomuto ustanovení: „*V širokých vrstvách pracujících jsou časté případy, kdy zůstavitel obmyslí osoby, k nimž měli zvláště dobrý poměr, jednotlivými věcmi menší ceny, aby jim zanechali po sobě upomínku, anebo odměňují někoho za to, že se o ně ve stáří nebo v nemoci staral. Nebylo by vhodné a jistě by odporovalo intencím zůstavitele, aby nabyvatel poměrně nepatrné částky zůstavitelova majetku měl nésti také část zůstavitelových závazků. Byl proto pro tyto a podobné případy ponechán vžitý institut odkazu, ovšem — se zřetelem k nové funkci dědického práva — ve formě přiměřeně omezené.*“ Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0509_16.htm> [cit. 11. 10. 2018].

⁵¹ Ustanovení § 509 ve spojení s § 537 obč. zák. 1950.

Celkovým zjednodušením institutu odkazu byla otevřena cesta k pozdějšímu úplnému odstranění tohoto institutu v občanském zákoníku z roku 1964 (zákon č. 40/1964 Sb.).⁵³ Jestliže již občanský zákoník z roku 1950 rezignoval na roli kodexu, který upravuje poměry soukromého života a omezil se na pouhou úpravu majetkových vztahů,⁵⁴ tak občanský zákoník z roku 1964 ve své původní redakci zúžil věcnou působnost ještě více, totiž na úpravu majetkových vztahů v oblasti spotřebního života. Proto nepřekvapí, že právní úprava dědického práva byla v občanském zákoníku z roku 1964 ještě více zjednodušena a o institutu odkazu v něm nenacházíme žádnou zmínku. K takto radikálnímu zjednodušení nedošlo např. ani v tehdejšímu Polsku,⁵⁵ Maďarsku⁵⁶ či v NDR.⁵⁷

Zjednodušení dědického práva, počítaje v to i absenci ustanovení o odkazu, příznačně korespondují se snahou tehdejšího zákonodárce zatlačit všemi prostředky autonomii vůle v rámci soukromoprávních vztahů do pozadí.

3. Vybrané zahraniční právní úpravy (stručný exkurz)

Institut odkazu patří v rámci standardních kodexů soukromého práva k tradičním institutům. Již výše byla pozornost věnována ABGB, který platí v Rakousku (i Lichtenštejnsku) dodnes. To platí i o úpravě institutu odkazu, který je v rakouské úpravě samozřejmě obsažen dodnes. Úprava odkazů (*Vermächtnisse*) v ABGB tedy přetrvala po dvě staletí, což dokládá celkovou kvalitu tehdejšího díla. Na tom nic nemění ani skutečnost, že některá ustanovení, která mohla v dnešní době působit poněkud kazuistickým či archaickým dojmem, byla zrušena teprve nedávno, v rámci reformy dědického práva v roce 2015.⁵⁸

Německý občanský zákoník (dále též BGB)⁵⁹ obsahuje úpravu odkazu (*Vermächtnis*) v § 1939 (základní vymezení) a v § 2147 až 2191. Institut odkazu se v BGB pojímá tradičním

⁵² Třebaže občanský zákoník z roku 1950 ustanovoval o „odpovědnosti“ za závazky zůstavitele, užívá se dále v textu obratu „povinnost k úhradě dluhů“, to při vědomí toho, že o odpovědnost v tehdejšímu smyslu nepřiznivého následku spojeného s porušením právní povinnosti zde nešlo (*a contrario* odpovědnost podle § 24 o. z., z něž se dovozuje, že osoba odpovídá nikoliv za porušení, nýbrž za splnění primární povinnosti, tj. dlužník odpovídá za splnění svého dluhu; v podrobnostech srov. např. MELZER, F. Komentář k § 24. In: MELZER, F. – TÉGL, P. a kolektiv. *Občanský zákoník – velký komentář. Svazek I. § 1–117*. Praha: Leges, 2013, s. 314 an.).

⁵³ V textu dále také jako „obč. zák. 1964“.

⁵⁴ ELIÁŠ, K. Charakteristika návrhu nového občanského zákoníku. In: ŠVESTKA, J. – DVOŘÁK, J. – TICHÝ, L. (eds). *Sborník statí z diskusních fór o rekonstrukci občanského práva konaných 27. ledna 2006 a 12. května 2006 na Právnické fakultě Univerzity Karlovy*. Praha: ASPI, 2006, s. 30.

⁵⁵ Srov. čl. 968, Kodex ciwilny, Dz. U. 1964 nr. 16 poz. 93; původní i aktuální znění dostupné např. z: <<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU1964.0160093>> [cit. 11. 10. 2018]. Srov. též RADWAŃSKI, Z. (red.). *Zielona Księga. Optymalna wizja Kodeksu cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa: Ministerstwo sprawiedliwości, 2006, s. 179.

⁵⁶ Viz § 641 odst. 1 občanského zákoníku Maďarska z roku 1959 (1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről). Dostupné např. z: <<http://www.wipo.int/wipolex/en/details.jsp?id=2194>> [cit. 11. 10. 2018].

⁵⁷ Občanský zákoník NDR z roku 1975 [Zivilgesetzbuch der Deutschen Demokratischen Republik Vom 19. Juni 1975 (GBl. I S. 465)] institut odkazu pojatý podle tradičního chápání obsahoval v § 380 a 381. Dostupné např. z: <<http://www.verfassungen.ch/de/ddr/zivilgesetzbuch75.htm>> [cit. 11. 10. 2018].

⁵⁸ Tak např. v § 679 ABGB bylo obsaženo výkladové pravidlo pro případ, že předmětem odkazu bude ekvipáž, čímž se rozuměli tažní koně, vůz a postroj k tomu náležející, a to *a contrario* koně jezdeckí a jezdecký postroj. Ovšemže také po reformě dědického práva, provedené zákonem o změně dědického práva v roce 2015, je v rámci aktuální úpravy odkaz upraven, při čemž jeho základní pojmové vymezení zůstalo nezměněno, včetně jeho koncepce coby legátu damnačního (odkazovník má pohledávku za pozůstalostí, respektive proti dědicům, srov. § 649 odst. 1 ABGB v současném znění). Zákon o změně dědického práva z roku 2015 [Erbrechts-Änderungsgesetz 2015 – ErbRÄG 2015 (NR: GP XXV RV 688 AB 718 S. 83. BR: AB 9419 S. 844.)], je dostupný např. z: <https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblAuth/BGBLA_2015_I_87/BGBLA_2015_I_87.pdfsig> [cit. 11. 10. 2018].

⁵⁹ Aktuální znění dostupné např. z: <<https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BGB.pdf>> [cit. 11. 10. 2018].

způsobem, a to stejně, jako v rakouské úpravě, po vzoru legátu damnačního. Úprava je navíc doplněna řadou ustanovení kazuistického rázu, která obsahují podrobná pravidla pro řešení některých specifických případů (tak např. v § 2165 až 2168a jsou upraveny případy, kdy je odkázaná věc zatížena hypotékou či je stížena podobnými právními závadami, a to včetně výslovné zmínky ohledně lodí, loděnic a hypotéky váznoucí na lodí).

Jak rakouský, tak německý občanský zákoník, dávají široký prostor pro uplatnění autonomie vůle zůstavitele i v rámci institutu odkazu.

Francouzský *Code civil* (dále též CC)⁶⁰ upravuje institut odkazu (*legs particulier*) v ustanovení § 1014 až 1024. K francouzské terminologii je třeba pro úplnost poznamenat, že jako „odkaz“ (*legs*) se v rámci *Code civil* označují veškerá opatření, která zůstavitel činí pro případ smrti. Rozlišují se přitom tři druhy těchto opatření,⁶¹ a to v návaznosti na čl. 1002 CC. Tak „*legs universel*“⁶² značí takovou závětní dispozici, kterou zůstavitel (pře) dává jedné nebo více osobám veškerý majetek, který zde zanechá po své smrti (čl. 1003 a násl. CC). Jako „*legs à titre universel*“⁶³ se označuje taková dispozice, kterou zůstavitel zanechává (pouze) část (z) majetku, s nímž mu zákon dovoluje nakládat, jako (např.) polovinu, třetinu, nebo všechny jeho nemovitosti, nebo všechny movité věci, nebo stanovený podíl na všech nemovitostech nebo na všech movitých věcech (čl. 1010 a násl. CC). Výslovně je při tom stanoveno, že veškeré jiné odkazy nezakládají nic jiného, než dispozici z titulu zvláštního (dílčího), tj. *disposition à titre particulier*. Touto dispozicí se rozumí „*legs particulier*“⁶⁴ označující čistý a jednoduchý odkaz, kterým se odkazovníku dostává ke dni smrti zůstavitele právo k odkázané věci, (které) přechází na jeho dědice či nástupce (čl. 1014 a násl. CC). Zatímco ti, kteří nabyli něco z pozůstalosti na základě prvních dvou dispozic, za dluhy zůstavitele odpovídají (srov. čl. 1009, 1012 CC), v případě vlastního odkazu tomu tak není (srov. čl. 1024 CC). Je tedy třeba zdůraznit, že odkazem v našem (a též rakouském i německém) slova smyslu zde tudíž můžeme rozumět pouze onen „*legs particulier*“ podle čl. 1014 a násl. CC. Zatímco tedy právní úprava rakouská, německá a dnes opět i česká terminologicky odlišuje mezi dědictvím a odkazem (srov. *Erbschaft* vs. *Vermächtnis*), v terminologii francouzské tomu tak není. To jistě není bez zajímavosti z pohledu českého jazyka, v němž – zejména v češtině „neprávnické“ – široká veřejnost velmi často užívá výrazu „odkázat“ pro dispozici, jejímž obsahem je univerzální sukcese po zůstaviteli, tedy dědění.⁶⁵ Ovšem tato odlišnost v terminologii nic nemění na tom, že prostor pro uplatnění zásady autonomie vůle zůstavitele je standardní rovněž ve francouzském občanském zákoníku.

Vzhledem k těsnému historickému sepětí nepřekvapí, že ze stejné koncepce tří druhů posledních pořízení vychází také občanský zákoník Québecký.⁶⁶ Stejně jako ve francouzském *Code civil*, opět pouze „*legs particulier*“ je odkazem v našem slova smyslu. V čl. 739 je výslovně stanoveno, že tento odkazovník dědicem není, zatímco čl. 738 výslovně stanoví, že „odkazovníci“ všeobecní či z titulu všeobecného dědici jsou.

⁶⁰ Aktuální znění dostupné např. z: <https://www.cjoint.com/doc/18_01/HAPmzcolqcE_codecivil2018.pdf> [cit. 11. 10. 2018].

⁶¹ BAUER, A. *Lehrbuch des Napoleonischen Civilrechts*. Marburg: Neue academische Buchhandlung, 1809, s. 289 an.

⁶² Volně lze přeložit jako „odkaz univerzální“ či „odkaz všeobecný“.

⁶³ Volně lze přeložit jako „odkaz z univerzálního titulu“ či „odkaz z všeobecného titulu“.

⁶⁴ Volně lze přeložit jako „odkaz zvláštní“, „odkaz jednotlivý“ či „odkaz vlastní“, tj. v úzkém (vlastním) slova smyslu.

⁶⁵ To tím spíše, že po celou dobu účinnosti občanského zákoníku z roku 1964 tím nemohly vzniknout žádné větší obtíže či nejasnosti, když odkaz upraven nebyl (srov. výše) a bylo možno majetek pouze dědit.

⁶⁶ Aktuální znění občanského zákoníku Québecu viz např. <<http://legisquebec.gouv.qc.ca/fr/showdoc/cs/CCQ-1991>> [cit. 12. 10. 2018].

Rovněž italský *Codice civile Italiano*⁶⁷ (dále též CCI) vychází z rozdělení možných majetkových dispozic na základě titulu univerzálního a zvláštního (čl. 588 CCI: „*Disposizioni a titolo universale e a titolo particolare*“). Prvé z nich mají za následek, že obmyšlený je v postavení dědice, druhé pak, že má postavení odkazovníka. I zde spočívá hlavní rozdíl v povinnosti obmyšlených uhradit dluhy zůstavitele. Dědicové za dluhy odpovídají (čl. 752 CCI), zatímco v případě odkazu (*legato*) odkazovníci zásadně (s jistou výjimkou) nikoliv (čl. 756 CCI).

Institut odkazu nalezneme rovněž v dalších občanských zákonících (např. španělském, portugalském, švýcarském, nizozemském, rumunském a dalších).

Tento stručný exkurz po hlavních zahraničních úpravách lze tedy shrnout konstatováním, že se v každé z nich vyskytuje institut odkazu a v souvislosti s tím se může způsobem a v rozsahu tomu odpovídajícím uplatnit zásada autonomie vůle zůstavitele i v rámci tohoto institutu. Je proto zcela zřejmé, že bylo-li cílem rekodifikace v České republice vybudování soukromoprávního kodexu srovnatelného s kodexy standardními, bylo nutno dřívější strohou úpravu dědického práva opustit a vrátit se k jeho tradičnímu pojetí, včetně zařazení institutu odkazu.

4. Odkaz v současném občanském zákoníku

Základní vymezení odkazu je v současném občanském zákoníku obsaženo v § 1477, těžiště úpravy pak v § 1594 a násl. o. z. Kromě toho však institut odkazu prozařuje také do dalších ustanovení napříč celou úpravou dědického práva. Jak bylo uvedeno již výše, účelem této stati je zkoumat institut odkazu z pohledu uplatnění autonomie vůle zůstavitele (nikoliv celková analýza tohoto institutu); proto bude dále pozornost věnována pouze těm ustanovením, která se k tomuto dílčímu aspektu vztahují.

Již z toho, co bylo uvedeno výše, je zřejmé, že občanský zákoník se vrátil k tradičnímu – totiž jinde v Evropě standardnímu – rozlišení mezi děděním a odkazem (a tudíž také mezi dědicem a odkazovníkem).

V § 1475 je uvedeno základní vymezení dědického práva, pozůstalosti a dědictví, § 1476 pak uvádí dědické tituly (dědická smlouva, závěť, zákon). Na tato ustanovení navazuje § 1477 odst. 1, v němž se stanoví, že: „*Odkazem se odkazovníku zřizuje pohledávka na vydání určité věci, popřípadě jedné či několika věcí určitého druhu, nebo na zřízení určitého práva,*“ a v odst. 2 pak výslovně, že „*odkazovník není dědicem*“. K uvedeným základním ustanovením lze předně uvést, že ze systematického hlediska je jedině správné rozdělení ustanovení o děděním a odkazu do samostatných ustanovení. Již systematický výklad obou ustanovení ve vzájemné souvislosti tu podtrhuje skutečnost, že děděním a odkazem jsou dva zcela odlišné (jistěže vzájemně velmi úzce související) právní instituty. Z uvedené systematiky zároveň jasně vysvítá vzájemný vztah oněch dvou institutů: obecně se při přechodu práv a povinností uplatňuje univerzální sukcese, tedy děděním a jako její doplnění či možné „rozvinutí“ pak slouží (kromě jiného) právě institut odkazu.

Definici odkazu v § 1477 lze hodnotit jako zcela konformní s výše uvedenými zahraničními úpravami. Vzhledem k tomu, že institut odkazu nebyl v občanském zákoníku z roku 1964 obsažen a povědomí široké veřejnosti o tomto institutu (a zejména o nutnosti jej odlišovat od děděním – univerzální sukcese) může být tudíž omezené, je třeba kladně

⁶⁷ Aktuální znění viz např. <<https://www.brocardi.it/codice-civile/>> [cit. 12. 10. 2018].

hodnotit také explikativnost této definice. Velmi plasticky z ní totiž vysvítá vlastní podstata odkazu, přičemž se zejména zdůrazňuje obligační charakter poměru mezi dědicem a odkazovníkem („*odkazem [...] se [...] zřizuje pohledávka [...]*“). Již na první pohled je tak zřejmé, že odkazovník je věřitelem dědice. Je tak zcela nepochybné, že koncepce odkazu v současném občanském zákoníku vychází z římskoprávního odkazu damnačního. Jde právě o typ, ohledně něž bylo výše uzavřeno, že poskytoval již tehdy zůstaviteli ve srovnání s dalšími typy legátů nejširší možnosti pro uplatnění jeho autonomie ohledně majetkových dispozic *mortis causa*. V návaznosti na to lze hodnotit kladně, že také současný občanský zákoník vzal tuto koncepci za svou. To platí tím spíše, že také v rámci stručného zahraničního exkurzu bylo ukázáno, že tento přístup je charakteristický také pro vybrané zahraniční právní úpravy.

Již ze samotné definice odkazu vyplývá, jak široké pole pro uplatnění autonomie vůle se zůstaviteli v rámci odkazu otevírá. Pohledávka se může týkat vydání určité věci, ale také jedné či několika věcí určitého druhu, nebo může znít na zřízení určitého práva. Z uvedeného je zřejmé, že pokud jde o určení věci, je na zůstaviteli, zda předmětem odkazu bude věc určená individuálně či druhově, zda předmětem odkazu bude věc jedna či jich bude více. Odkazem lze rovněž zřídit pohledávku na zřízení určitého práva, lze si představit např. právo služebnosti (bytu, stezky, průhonu, cesty apod.).

Další ustanovení (§ 1478) se týká subjektů, které lze povolat jak za dědice, tak i za odkazovníka. Je v něm stanoveno, že jak za dědice, tak i za odkazovníka lze povolat i právnickou osobu, která má teprve vzniknout. Za dědice či odkazovníka lze tedy povolat nejen již existující právnickou osobu, ale také právnickou osobu, která má v budoucnu teprve vzniknout. Tato právnická osoba je způsobilým dědicem nebo odkazovníkem, pokud vznikne do jednoho roku od smrti zůstavitele (§ 1478 věta druhá), což však nepředstavuje omezení autonomie vůle zůstavitele jako takové. Zde jde spíše o omezení dědické způsobilosti takové právnické osoby, na zůstavitelovo rozhodování z toho plynou požadavky spíše nepřímé (jak má zůstavitel určit, o jakou právnickou osobu půjde, zda je v jeho moci zajistit, aby tato do jednoho roku skutečně vznikla apod.). Může jít o právnickou osobu, kterou založí někdo jiný, ale může ji založit také zůstavitel sám v pořizování pro případ smrti. To je možné i tehdy, pokud by ona právnická osoba neměla být dědicem, nýbrž (jenom) odkazovníkem. I za tímto účelem – tj. pro její povolání za odkazovníka – lze právnickou osobu zřídit. Typicky půjde o nadaci (srov. § 309 a 311), nadační fond (srov. § 395) či ústav (srov. § 405). Pokud jde o spolek, jeho založení pořizováním pro případ smrti si nelze dobře představit (srov. § 214 ohledně založení spolku). Díkce § 1478 však nevylučuje, aby zůstavitel mohl povolat za odkazovníka také spolek, který ještě nevznikl. Je tomu tak proto, že díkce § 1478 je široká, dopadá na jakoukoliv právnickou osobu, která vznikne (při dodržení omezení podle věty druhé tohoto ustanovení), nemusí jít pouze o osobu, kterou zřídí sám zůstavitel v pořizování pro případ smrti. Lze si tak představit např. situaci, kdy zůstaviteli je známo, že určitá skupina osob má v úmyslu založit spolek, nebo že takový spolek byl již založen a může ji povolat za odkazovníka (či za dědice). A konečně je třeba doplnit, že zůstavitel může pořizováním pro případ smrti zřídit také svěřenský fond (srov. § 1451 odst. 3).

Otázky způsobu určení odkazovníka se týká také § 1600. Zůstavitel, který odkazem pamatuje na určitou skupinu osob, jako jsou zejména příbuzní či chudí, nebo na veřejně prospěšný, dobročinný či podobný účel, může ponechat dědici nebo někomu jinému (tj. třetí osobě) aby určil, jak a které z těchto osob nebo účelů mají být poděleny. Zůstavitel se však v tomto ohledu vyslovit nemusí, což ve svém důsledku znamená, že zůstavitel

přenechal volbu na dědici. Pokud ten nemůže volbu vykonat, určí odkazovníky soud. Také zde se tedy prostor pro zůstavitelovu vůli rozšiřuje.

Určení osoby odkazovníka je však spojeno také s jistým omezením. Odkazovníkem může totiž být jen osoba, která je způsobilá dědit (§ 1594 odst. 1). To však nelze v důsledku považovat za nějaké razantní omezení, neboť absolutní způsobilost zahrnuje každou fyzickou (a tedy i nascitura), jakož i právnickou osobu (a dokonce i takovou, která má teprve vzniknout, srov. výše). Pokud jde o svěřenský fond, který osobou není, lze poukázat na § 1468, který umožňuje zvýšit majetek svěřenského fondu také pořízením pro případ smrti (tj. závětí nebo kodicilem, jehož obsahem by tudíž mohlo být zvýšení majetku svěřenského fondu ve formě odkazu).⁶⁸ Relativní způsobilost je pak spojena s úpravou dědické nezpůsobilosti v § 1481 a násl. Zde je třeba upozornit, že činy způsobující dědicovou nehodnost může zůstavitel (ovšem za svého života) prominout.

A konečně, určité omezení představuje také § 1595, v němž je stanoveno, že odkaz může zřídit jen osoba způsobilá pořizovat závětí. Zde však nelze hovořit přímo o omezení zůstavitelovy autonomie vůle, nýbrž spíše o restrikcii osob způsobilých odkaz pořídit. Osoba buď tuto způsobilost má, a pak bude také ohledně odkazu benefitovat ze širokého prostoru pro uplatnění autonomie své vůle, nebo způsobilost pořídit odkaz nemá, a pak nelze o nějakém prostoru pro uplatnění její autonomie vůle vůbec hovořit. V současné úpravě ovšem toto platí pouze *cum grano salis*. Výjimka spočívá v tom, že i zůstavitel nezpůsobilý pořizovat může pořídit odkaz, který se však týká z jeho majetku pouze předmětů malé hodnoty. Navazuje se tu na obecnou úpravu svéprávnosti, kdy i osoby ve svéprávnosti omezené soudem (srov. § 55 a násl.) mají zachován její minimální rozsah, a to na běžné záležitosti každodenního života (§ 64). I u takovéto osoby se tedy uznává určitá míra autonomie vůle obecně, a je tudíž správné a logické, že je dovoleno tuto (byť omezenou) autonomii uplatnit i v rámci dědického práva, pokud jde o zřízení odkazu omezeného co do hodnoty jeho předmětu.

V rámci všeobecných ustanovení o pořízení pro případ smrti je třeba v souvislosti s rozsahem autonomie vůle zůstavitele upozornit na § 1493. Toto ustanovení se týká situace, kdy zůstavitel v pořízení pro případ smrti povolá za dědice či za odkazovníka zařízení, kde se poskytují zdravotnické nebo sociální služby, v jehož byl péči či jehož služby jinak přijímal. Z důvodu jisté závislosti na tomto zařízení se takové povolání musí stát veřejnou listinou, jinak je neplatné. V tomto směru je tedy zůstavitelova autonomie omezena co do volby formy takového pořízení. Avšak i tehdy, pokud se takové povolání nestane veřejnou listinou, může být dodatečně tato neplatnost zhojena, pokud mohl zůstavitel po ukončení péče či po ukončení přijímání těchto služeb bez obtíží pořídit veřejnou listinou a neučinil tak.

Pokud jde o vedlejší doložky,⁶⁹ kterými jsou podmínka, doložení času či příkaz, ty se mohou týkat jak dědice, tak i odkazovníka (srov. zejména § 1554 odst. 1, § 1561, § 1564, § 1568, § 1569 a § 1574). Zůstavitelova autonomie se tak rozšiřuje v tom směru, že má svobodu nejen ohledně výběru osoby (či osob) odkazovníků, ale také v tom, zda s tou kterou osobou spojí vedlejší doložku a jakou.

⁶⁸ K svěřenskému fondu v souvislosti s děděním srov. v podrobnostech např. LEDERER, V. *Správa cizího majetku – svěřenské fondy*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2019 (v tisku).

⁶⁹ Marginální rubrika k § 1551 an. je nadepsána jako „vedlejší doložky v závětí“, z § 1498 je však zřejmé, že mohou být obsaženy také v dovětku. V rámci zde zkoumané problematiky je to důležité zejména pro případ, kdy by zůstavitel nepovolával dědice, ale právě jen odkazovníka – pak by tak činil dovětkem, a to včetně stanovení případných vedlejších doložek, nikoliv závětí (srov. § 1498).

Ohledně volby druhu posledního pořízení, jakým bude odkazovník povolán, je třeba uvést, že se může jednat o závět (povolává-li zůstavitel zároveň dědice), o dovětek (pokud zůstavitel žádného dědice nepovolává) či dědickou smlouvou. Zatímco volbu mezi závětí či dovětkem determinuje skutečnost, zda je, či není povoláván dědic, takže zde nelze přímo hovořit o autonomii zůstavitele, je třeba zmínit dědickou smlouvu. Dědickou smlouvou lze povolat jak dědice, tak odkazovníka či oba dva současně (srov. § 1582). Autonomie vůle zůstavitele může zde najít výrazu v tom, jakým způsobem chce odkazovníka povolat. Může ho totiž povolat jednostranným projevem vůle (totiž podle situace závětí či dovětkem), ale může tak učinit také dědickou smlouvou uzavřenou přímo s odkazovníkem.⁷⁰ Ve druhém případě půjde tedy o dvoustranné právní jednání, při němž z toho budou plynout všechny důsledky, které jsou spojeny s kombinací smluvních prvků a pořízení pro případ smrti. Zřejmým přínosem pro zůstavitele může být možnost povolat takto odkazovníka za úplatu⁷¹ (na rozdíl od závětí či dovětků), což lze jistě považovat také za rozšíření zůstavitelovy volnosti. Na druhou stranu bude zůstavitel omezen, pokud jde o dodatečné jednostranné zrušení či změnu povinností vtělených do dědické smlouvy. Dědická smlouva sice zůstaviteli nebrání, aby se svým majetkem nakládal za svého života podle libosti, avšak pořídí-li zůstavitel pro případ smrti nebo uzavře-li darovací smlouvu tak, že to s dědickou smlouvou není slučitelné, může se smluvní odkazovník dovolat neúčinnosti těchto právních jednání.⁷² Své povinnosti z dědické smlouvy může zůstavitel zrušit i pořízením závětí. K účinnosti zrušení se však vyžaduje souhlas smluvního odkazovníka učiněný ve formě veřejné listiny.⁷³ Pro úplnost je třeba dodat, že za odkazovníka lze povolat dědickou smlouvou také manžela, nebo se manželé mohou za odkazovníky povolat navzájem (srov. § 1592). Dědická smlouva tak přináší zůstaviteli další rozšíření jeho svobody pořizovat *mortis causa*, a to rovněž ohledně odkazu. A konečně je třeba uvést, že dědickou smlouvu lze uzavřít také ve prospěch osoby třetí. To znamená, že zůstavitel může uzavřít dědickou smlouvu s osobou, která však sama za odkazovníka (či dědice) povolána nebude – za odkazovníka bude na základě shodné vůle obou smluvních stran povolána osoba třetí (např. zatím pouze částečně svéprávné dítě druhé smluvní strany, nasciturus, ale také právnická osoba apod.). Tím se volnost zůstavitelova ještě více rozšiřuje, neboť okruh osob, které lze takto za odkazovníky povolat, zde bude čítat i osoby, které z nějakého důvodu zatím smlouvu se zůstavitelem samy uzavřít nemohou.⁷⁴ Dědická smlouva tedy značně rozšiřuje pole pro uplatnění zůstavitelovy autonomie nejen obecně, ale také právě ve spojitosti s institutem odkazu. Je však třeba mít na paměti, že zvýšená míra volnosti je zde zároveň vyvážena i vyšší mírou vázanosti zůstavitele již uzavřenou smlouvou, respektive omezenou možností takovou smlouvu dodatečně změnit či zrušit.

⁷⁰ Na okraj lze uvést, že pokud by byl dědickou smlouvou povolán pouze odkazovník a nikoliv dědic, bylo by možná na místě nehovořit o smlouvě dědické (když žádný dědic není povolán), nýbrž přesněji o „*smlouvě odkazovnícké*“. Např. Bílek v této souvislosti výstižně hovoří o „*dvoustranném dovětku*“. Srov. BÍLEK, P. Komentář k § 1582. In: FIALA, R. – DRÁPAL, L. a kol. *Občanský zákoník IV. Dědické právo (§ 1475–1720). Komentář*. Praha: C. H. Beck, 2015, s. 283. Ovšem vzhledem k tomu, že ani jeden z navrhovaných výrazů není široce používán, bude se v dalším textu hovořit o dědické smlouvě i pro případ, kdy v ní zůstavitel povolává pouze odkazovníka (a nikoliv dědice).

⁷¹ Ovšemže i dědickou smlouvou lze povolat dědice či odkazovníka bezúplatně.

⁷² Srov. § 1588 odst. 2 ve spojení s § 1583.

⁷³ Srov. § 1590 ve spojení s § 1583.

⁷⁴ Pro úplnost je třeba dodat, že podle § 1762 odst. 2 je třeba lišit, zda vůbec a pokud ano, pak kdy, vznikne třetí osobě právo proti dlužníkovi. V případě dědické smlouvy uzavřené ve prospěch třetího půjde zjevně o situaci, kdy k okamžiku uzavření smlouvy třetí osobě žádné přímé právo nevznikne. O tom bude možno uvažovat až od okamžiku smrti zůstavitele, kdy dojde k dědickému nápadu na dědice a v důsledku toho jim také vznikne povinnost splnit odkazy (srov. též § 1620).

Po ustanoveních týkajících se dědické smlouvy již následují ustanovení, v nichž je obsaženo těžiště úpravy odkazu v občanském zákoníku. Z pohledu uplatnění autonomie vůle není třeba podrobně zkoumat všechna zde uvedená ustanovení, důraz bude proto položen jen na některé z § 1594 až 1632.

V § 1596 nalézáme odpověď na otázku, zda může být dědic – univerzální nástupce – povolán zároveň za odkazovníka. Z uvedeného ustanovení je zřejmé, že zákon takovou možnost, totiž zřídít dědici přednostní odkaz, připouští (srov. *praecipuum* římského práva výše). Je nepochybné, že jde o další rozšíření prostoru pro uplatnění zůstavitelovy autonomní vůle – není nucen volit, zda určitá osoba bude buď v postavení dědice, nebo v postavení odkazovníka. Obě role mohou být přiřazeny k jedné osobě, a to tak, že ohledně odkazu se tato osoba nebude posuzovat jako dědic, nýbrž jako odkazovník (tj. zejména pokud jde o určení hodnoty odkazu *a contrario* určení hodnoty dědictví a s tím spojené povinnosti uhradit dluhy).

Zřízení odkazu zakládá na straně odkazovníka pohledávku, což nutně znamená dluh na straně osoby odkazem obtížená (srov. již výše). S tím bezprostředně souvisí otázka, jak bude zátěž spojená s odkazy rozdělena mezi dědice, bude-li jich povoláno více. Mohlo by se zdát, že v této dílčí otázce nemá autonomie vůle zůstavitele příliš mnoho místa, když je v § 1597 stanoveno, že: „*Odkazy připadají k tíži všem dědicům podle poměru jejich podílů, a to i tehdy, byla-li odkázána věc náležející jednomu ze spoludědiců.*“ Ustanovení je ovšem dispozitivní, jak vysvětluje již z druhé jeho věty: „*To neplatí, pokud zůstavitel zvlášť přikáže splnění odkazu jednotlivému spoludědici nebo odkazovníku.*“ Je tedy na zůstaviteli, aby zvážil, zda (ne)přikáže splnění odkazu některým dědicům jednotlivě, což opět není nic jiného, než otevření prostoru pro uplatnění jeho autonomní vůle.

Ustanovení o pododkazu prostor pro naplnění zůstavitelovy vůle rovněž rozšiřují (§ 1599 a násl.). Odkazovník se tu dostává do postavení obdobného jako dědic v tom smyslu, že i jeho zatěžuje povinnost vydat určitou věc jiné osobě. Při tom však zůstává zachována podstata institutu odkazu, který jej odlišuje od univerzální sukcese. Odkazovník, který je povinen vydat jinému předmět dalšího odkazu (pododkazu), není dědicem, netíží ho tedy povinnost uhradit případné dluhy dědictví. V institutu dalšího odkazu (pododkazu) lze tedy spatřovat možnost rozšířeného uplatnění autonomie vůle zůstavitele, když může rozhodnout nejen o tom, že určitá osoba je z odkazu oprávněna, ale může (avšak nemusí) i tuto osobu zatížit povinností nějakou věc vydat.

Ve stejném duchu (tedy jako další možnost pro uplatnění autonomie vůle) je třeba vidět také ustanovení § 1601, které umožňuje i v případě odkazu nařídit náhradnictví (to jako opatření pro případ, že by odkazovník odkazu nenabyl či jej odmítl) nebo i svěřenské nástupnictví (např. pro případ, kdy zůstavitel si přeje, aby určitý předmět jako odkaz získal nejprve jeho přítel, o němž věděl, že se mu daný předmět vždy líbil a teprve po jeho smrti jej má konečně získat např. galerie).

Institut odkazu umožňuje snadné naplnění nejrůznějších přání či cílů zůstavitele, počítaje v to často také účely dobročinné a všeobecně prospěšné.⁷⁵ Jenomže do rozporu s těmito motivy se mohou snadno dostat zájmy dědiců, kteří se mohou cítit přemírou odkazů krácení na svých právech (srov. již výklad ohledně římského práva výše). Má-li tedy právní úprava nalézt řešení respektující obě skupiny zájmů, je zřejmé, že autonomie vůle zůstavitele nemůže být zcela bezbřehá, zejména pokud jde o množství zátěže, které

⁷⁵ Srov. ELIÁŠ, K. a kol. *Nový občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou a rejstříkem*, s. 652–653.

budou odkazy pro dědice představovat. Ve svém důsledku směřují tato omezení rovněž k zamezení obcházení dědictví jako univerzální sukcese, s níž je spojen také přechod dluhů. Základy těchto ochranných mechanismů byly položeny již v právu římském (srov. výše). A pohled na ustanovení § 1598, že totiž „každému z dědiců musí zůstat z hodnoty dědictví alespoň čtvrtina odkazy nezatížená. Zatíží-li zůstavitel dědice více, má dědic právo na poměrné zkrácení odkazu,“ to potvrzuje: zde se ihned vybaví výše zmíněný *Lex Falcidia* a jeho (*falcidiánská*) kvarta. Omezení zůstavitelovy vůle se tak jeví jako spíše mírné, když umožňuje, aby odkazy zatížily celkem $\frac{3}{4}$ hodnoty dědictví.

Pro úplnost je zde třeba dodat, že omezení autonomie vůle co do množství majetku, o nichž lze pořídit odkazem, jsou představována také ustanoveními na ochranu nepominutelného dědice pomocí institutu povinného dílu. Tak v ustanovení § 1492 je stanoveno, že: „Pořízením pro případ smrti nelze zkrátit povinný díl nepominutelného dědice, který se práva na povinný díl nezřekl a nedošlo-li ani k vydědění. Pokud tomu pořízení pro případ smrti odporuje, náleží nepominutelnému dědici povinný díl.“ Pořízením pro případ smrti se rozumí závět, dědická smlouva nebo dovětek (srov. § 1491 a výklad výše). Ať už je tedy odkaz zřízen jakýmkoliv pořízením pro případ smrti, vztahuje se na něj pravidlo, které chrání nepominutelné dědice. Jejich okruh je však v současné době omezen na minimum (pouze potomci zůstavitele, ani manžel zůstavitele nepominutelným dědicem není) a oproti dřívější úpravě došlo navíc k redukci výše jejich povinného dílu (zletilý nepominutelný dědic má právo pouze na $\frac{1}{4}$ svého zákonného podílu a nepominutelný dědic nezletilý má právo pouze na $\frac{3}{4}$ svého zákonného podílu).⁷⁶ Z uvedeného plyne, že nejmarkantnější omezení je zde spojeno s nepominutelnými dědici nezletilými, což je však odůvodněno zvýšenou ochranou, která se jim v právním řádu obecně z důvodu nedostatku věku poskytuje. K tomu se v § 1644 odst. 1 upřesňuje, že „povinný díl může být zůstaven v podobě dědického podílu nebo odkazu, ale musí zůstat nepominutelnému dědici zcela nezatížen“. Sluší se ovšem uvést, že v tomto případě jde o takové omezení autonomie vůle, které se netýká jen problematiky odkazu, nýbrž všech dispozic v pořízení pro případ smrti obecně, neboť jde o pravidlo, které vyvažuje mezi zásadou autonomie vůle zůstavitele a zásadou nucenosti, tj. zásadou familiarizace, která vede k zachování hodnot v rámci rodu.⁷⁷

Konečně je třeba projev autonomie zůstavitelovy vůle spatřovat také v tom, pokud zruší či odvolá závět, v níž byl odkaz zřízen (§ 1575 a násl.), což platí také o kodicilu (1575 a násl. ve spojení s § 1498). Vyvratitelné domněnky ohledně odvolání odkazu jsou pak obsaženy v § 1602 a 1603.

Závěrem

Institut odkazu je tradiční součástí dědického práva. Představuje zásadní rozšíření prostoru, v němž se může uplatnit autonomie vůle zůstavitele, zohledňující jeho konkrétní situaci. Již výklad o vývoji právní úpravy ukázal vzájemné vztahy mezi tímto institutem a zásadou autonomie vůle, které lze sledovat hned v několika rovinách. Není bez zajímavosti, že hlavní prvky tohoto vzájemného vztahu bylo možno identifikovat vlastně již na základě rozboru starověkého římského práva. Předně, odkaz není myslitelný bez připu-

⁷⁶ V podrobnostech k výpočtu jejich povinného dílu srov. § 1642 an.

⁷⁷ Historickým vývojem došlo k ustálení určité míry ochrany nejbližších osob zůstavitelových v dědickém právu, takže zásada autonomie zůstavitelovy vůle není v tomto ohledu zcela neomezená. V podrobnostech srov. zejména TILSCH, E. *Dědické právo rakouské se stanoviska srovnávací vědy právní*. Praha: Bursík & Kohout, 1905, s. 18 an.

tění autonomie vůle v dědickém právu vůbec. Jak bylo již uvedeno, odkaz lze jako právní institut konstruovat jen na základě právních institutů jiných: jen tam, kde je zůstaviteli dána možnost posledního pořízení, jehož obsahem bude ustanovení dědice jako univerzálního nástupce, lze pak odkaz konstruovat jako odchylku od tohoto principu (tj. jako povinnost vydat jednotlivosti z dědictví osobě, která postavení univerzálního nástupce vůči zůstaviteli nemá).

Na základě rozboru výše pak lze uvést, že dílčí roviny uplatnění autonomie vůle v rámci tohoto institutu zahrnují zejména tyto aspekty, o nichž zůstavitel rozhoduje: 1) co bude předmětem odkazu, včetně způsobu určení předmětu odkazu (individuálně či druhově); 2) kdo bude neuniverzálním nástupcem (*a contrario* určení, kdo univerzálním nástupcem bude), včetně způsobu určení těchto osob; 3) zda bude za účelem povolání za odkazovníka případně zřízena právnická osoba, případně zda bude odkazem zvýšen majetek svěřenského fondu; 4) zda bude nabytí odkazu spojeno s podmínkou, doložením času či příkazem; 5) zda dojde k povolání odkazovníka dědickou smlouvou, což dále rozšiřuje možnosti ohledně úplatnosti takového povolání či okruhu osob, které lze takto jako odkazovníky povolat; 6) zda bude dědic povolán zároveň jako odkazovník; 7) určení, kteří dědicové a případně v jakém poměru budou odkazem obtíženi; 8) zda využije možnosti zatížit pododkazem také odkazovníka a 9) zda bude odkazovníku zřízen náhradník či svěřenský nástupce. Lze tedy shrnout, že autonomie zůstavitelovy vůle má v současném občanském zákoníku prostor pro mimořádně široké uplatnění, tj. ohledně všech zásadních dílčích otázek, což ve svém součtu skýtá možnost přesného naplnění zůstavitelem sledovaných cílů v rámci majetkových dispozic *mortis causa*.

Omezení autonomie vůle jsou pak spojena především s: 1) osobou, kterou lze za odkazovníka povolat; 2) ochranou dědiců pokud jde o minimální hodnotu dědictví odkazy nezatíženou; 3) ochranou nepominutelných dědiců. V porovnání s prostorem pro uplatnění zůstavitelovy autonomie vůle lze pak její omezení označit jako minimalistická (srov. výše).

Hlásí-li se tedy zákonodárce k takovému pojetí soukromého práva, které do centra své pozornosti nestaví pouze majetkové (či dokonce jen spotřební) vztahy, nýbrž aspiruje na antropocentrické pojetí, které klade důraz na hodnotu svobody každého individua, nemůže tak učinit bez širokého prostoru pro uplatnění autonomie vůle jednotlivce, které se musí promítnout napříč celým kodexem soukromého práva, počítaje v to i co nejširší prostor pro majetkové dispozice *mortis causa*. Jedním z prostředků, který umožňuje princip autonomie vůle promítnout v rámci dědického práva ve značně širokém rozsahu, je právě institut odkazu. Konstrukce, která *doplňuje* princip univerzální sukcese, dává zůstaviteli v rámci testovací volnosti možnost zajistit, aby se určité osobě po jeho smrti dostalo určitých kusů, třebaže tato nebude v postavení dědice – univerzálního sukcesora – odpovídajícího za dluhy spojené s pozůstalostí. Tím se uplatnění zásady autonomie vůle v rámci dědického práva stává vskutku *komplexní*.

Ze stati pak snad dostatečně názorně vyplynulo, že pokud jde o institut odkazu, je prostor pro uplatnění autonomie vůle zůstavitele podle současného občanského zákoníku značně široký a že případná omezení jsou redukována v podstatě na nejnужnější možnou míru. Z tohoto pohledu lze proto (znovu)zavedenou právní úpravu odkazu hodnotit veskrze pozitivně.

Legacy as one of Manifestations of Autonomy of Will in Law of Succession

Ondřej Frinta

Abstract: The article deals with the legal institute of legacy from the point of view of the application of the principle of autonomy of will in the law of succession. The presentation of historical development shows that the roots of this institute can be found in Roman law, as well as in the direct link of ABGB to legal constructions established in antiquity. An excursion beyond the Czech legal order abroad proves that the legacy was and is a traditional institute of inheritance law, which allows the area of autonomy of the will of the testator to be extended. Further, the legacy in the current Civil Code is examined. The various aspects of the legacy that relate to the application of the will autonomy are analysed. The author concludes that without the possibility to establish a legacy, the autonomy of the will of the testator would not be complete and that the Civil Code opens a very wide area for the testator to various types of dispositions within the legal regulation of the legacy. Only the possibility of calling in addition to the heir (the universal successor), also a legatee, who is not responsible for the debtor's debts, makes the application of the principle of the autonomy of will in law of succession really complex. At the same time, it is pointed out that another solution is not possible if the current concept of the Civil Code stands on anthropocentric conception of private law, that is to say, a concept whose core motive is respect for the freedom of the individual and his wishes.

Klíčová slova: law of succession, legacy, autonomy of will, development, testament, codicil